

# “Srbe treba na neki način zastrašiti”. Miniranje civilnih objekata na području Bjelovara 1991. — 1995.

NIKOLA VUKOBRATOVIĆ  
Arhiv Srba u Hrvatskoj

*Intenzivno međuetničko nasilje protiv civila jedna je od osnovnih karakteristika ratova 1990-ih na području bivše Jugoslavije. Pored zločina počinjenih prilikom provođenja vojnih operacija, primjeri međuetničkog nasilja uključuju i različite oblike postupanja prema etničkim Drugima u područjima koja nisu izravno zahvaćena ratom. U ovom radu autor uzima kampanju miniranja civilnih objekata na području Bjelovara kao studiju slučaja. U njemu se po prvi puta pokušavaju historiografski rekonstruirati pojedini događaji, na temelju sudske, policijske i druge dokumentacije, te izjava svjedoka. Primjenjujući koncept amoralne zajednice Mile Dragojević, autor nastoji razjasniti motive i logiku ovog tipa međuetničkog nasilja.*

KLJUČNE RIJEČI: amoralne zajednice, Domovinski rat, međuetničko nasilje, Srbi u Hrvatskoj, Bjelovar

## / Prolog: miniranje susjeda

Pedesetogodišnji “Franc”<sup>1</sup> i osamnaest godina mlađi “Zdravko” upoznali su se, prema tvrdnji starijeg, u svibnju 1991. na jednom skupu Hrvatske demokratske zajednice na području općine Bjelovar. Iako nisu postali prijatelji, nastavili su održavati kontakt u narednim mjesecima. Franc je svog mlađeg kolegu posjećivao i upoznao mu obitelj, te se, kako tvrdi, u velikoj mjeri soli-

1 Imena većine aktera u ovom radu zamijenjena su pseudonimima. Svi podaci provjerljivi su budućim istraživačima u navedenim izvorima.

darizirao s njegovom teškom životnom pričom. Razlika u godinama nije bila jedina neravnopravnost u ovom odnosu. Stariji Franc bio je više stručne spre-  
me i vlasnik poduzeća s petnaest zaposlenih. Mlađi Zdravko bio je poljoprivrednik, samo sa završenom osnovnom školom, a nešto kasnije i ratni invalid. Osim HDZ-a, njihova poveznica bilo je i selo Kašljavac dvadesetak kilometara istočno od Bjelovara, u kojem je Zdravko živio, kao i Francova majka, a potonji je tamo imao i vikendicu.

Dvojica poznanika su u veljači 1992., osam mjeseci nakon što su se upoznali, sklopili plan, na prijedlog starijeg, da postave eksploziv pod vikendicu svog trećeg susjeda – “Branka”. Taj plan su i realizirali 27. veljače potpuno uništivši kuću susjeda kojeg su obojica poznavali. Franc i Zdravko nisu imali osobnih negativnih iskustava s Brankom. Njihov motiv bilo je njegovo etničko porijeklo, odnosno činjenica da je Branko po nacionalnosti Srbin. Ovi šturi, osnovni podaci, mogu se iščitati iz presude koja je protiv njih donesena na bjelovarskom sudu posljednjih dana 1999. godine.<sup>2</sup> U tom procesu, Franc i Zdravko bili su prvooptuženi i drugooptuženi. Iako je sud utvrdio da je stariji član tandema bio inicijator akcije i nabavio potrebna eksplozivna sredstva, a da je mlađi bio neposredni izvršitelj, njihova kazna bila je identična: uvjetna zatvorska kazna od pet mjeseci, uz rok kušnje od godine dana. I novčana kazna od 2.256 kuna i 50 lipa za svakog.

Isti je sud u ožujku 2001. presudio da je Franc Branku dužan isplatiti nešto više od 120 tisuća kuna,<sup>3</sup> kolika je bila procijenjena vrijednost kuće. Time je načelno ovaj slučaj u potpunosti riješen. No osnovni podaci iz presude o slučaju kašljavačkog miniranja po svemu sudeći više skrivaju nego što otkrivaju. Stoga ćemo se ovom slučaju detaljnije vratiti i kasnije. Ovdje nam je osobito važan zato što se radi o jedinom slučaju miniranja civilnog objekta na području Bjelovara s pravosudnim epilogom. Brankova vikendica, međutim, nije bila jedini stradali objekt u ovom periodu. Više izvora navodi i nekoliko stotina slučajeva postavljanja eksploziva pod pokretnu i nepokretnu imovinu na području bivše općine Bjelovar, a na popisima osoba koji su pokrenuli zahtjeve za odštetu od države nalazi se preko stotinu imena.<sup>4</sup> Miniranja po sličnom scenariju onom kašljavačkom odvijala su se od ljeta 1991. do sredine 1995. godine,

2 Arhiv Srba u Hrvatskoj, Fond “Pravda Bjelovar”, inventarni broj 58. Dalje ASH.

3 ASH 3.3.3.3, 61.

4 ASH 3.3.3.3, 14.

odnosno uoči vojne operacije Oluja, kojom je u osnovi okončan rat u Hrvatskoj. Uz izuzetak Franca i Zdravka, niti jedan počinitelj nije izveden pred sud za bilo koje od ovih miniranja.

Sve ovo događa se unatoč činjenici da na užem području Bjelovara nije bilo oružanih sukoba nakon rujna 1991. godine. Navedeni podaci, zajedno s činjenicom da je velika većina žrtava ovih miniranja srpske nacionalnosti, sugeriraju da je Bjelovar bio poprište jednog od najintenzivnijih korištenja specifičnog oblika međuetničkog nasilja – onog koje cilja na imovinu i stambeni prostor – na teritoriju pod kontrolom službenih vlasti RH, a izvan područja vojnih operacija. Stoga će ovaj rad nastojati rekonstruirati spomenute događaje, korištenjem usmenih i pisanih svjedočanstava aktera, sudske, policijske i druge dokumentacije, te ostalih izvora. Zatim će događaje nastojati staviti u kontekst najnovijih istraživanja historiografije o karakteru i motivima međuetničkog nasilja na području Hrvatske u prvoj polovici 1990-ih godina, te će naposljetku analizirati društvene i političke implikacije suočavanja s tim tipom nasilja u poslijeratnoj Hrvatskoj.

## / Bjelovar: mjesto suživota i mjesto stradanja

Bjelovarski kraj svoj je multietnički i multikonfesionalni karakter dobio dva stoljeća prije osnivanja samog grada 1756. godine. Još u 16. stoljeću, područje je organizirano kao habsburška Slavonska krajina, na koju je radi potrebe protuosmanske obrane privlačeno različito stanovništvo, prije svega pravoslavno vlaško,<sup>5</sup> koje se temeljem svoje crkvene autonomije uglavnom identificiralo sa srednjovjekovnom srpskom državom,<sup>6</sup> Upravo na to područje odnose se i Vlaški statuti, jedan od najranijih i najznačajnijih dokumenata kojim se regulira prisutnost i autonomija vlašskog stanovništva na habsburškom teritoriju. Vlasi

5 Pitanje porijekla i karaktera vlašskog stanovništva izrazito je kompleksno. Na ovom mjestu zadržat ćemo se na konstataciji kako se radi o stanovništvu koje se ranije bavilo primarno stočarstvom i transbalkanskom karavanskom trgovinom, a u periodu obilježenom osmanskom ekspanzijom na Balkan je dobilo i novu vojnu ulogu, te posebno reguliran status. Vidi: Roksandić 2008.

6 O odnosima srpskog i vlašskog identiteta i pokušajima osporavanja ili preuveličavanja njihove veze vidi: Šarić, 2009.

(Rašani ili Srbi, *Rasciani sive Serviani*) su ne samo statusno posebno regulirano, nego u vrijeme donošenja Vlaških statuta po svemu sudeći i brojčano većinsko stanovništvo u Slavonskoj krajini, odnosno kasnijem Varaždinskom generalatu (Petrić, 2011). No oni nisu jedino stanovništvo, jer u istom periodu na području žive i različite grupe katoličkih doseljenika i starosjedioca.<sup>7</sup>

U periodu nakon osnivanja grada Bjelovara sredinom 18. stoljeća kraj zadržava svoj vojni karakter, ali se gube elementi vlaške autonomije, a stanovništvo neovisno o svojoj konfesionalnoj i etničkoj pripadnosti zadržava vojnu obavezu.<sup>8</sup> U samom gradu Srbi se već krajem 18. stoljeća javljaju ne samo kao građani, nego i kao dužnosnici gradske uprave. Pravoslavni hram u samom gradu podignut je također krajem 18. stoljeća. Iako su vojne vlasti ispočetka nastojale spriječiti doseljavanje pravoslavnog stanovništva u grad, eksplicitno ograničavajući broj pravoslavnih kuća na deset, podaci sugeriraju da je udio pravoslavnog stanovništva u gradu tokom prve polovice 19. stoljeća bio između petnaest i dvadeset posto (Petrić, Holjevac i Karaula, 2013: 180, 231, 235). Najizrazitije osporavanje multietničnosti ovo područje je doživjelo za vrijeme Drugog svjetskog rata. Neposredno nakon izbijanja Aprilskog rata 1941., Bjelovar je bio središnje mjesto dijelom organizirane, a dijelom spontane pobune dijela Kraljevske jugoslavenske vojske (Dizdar, 2007), koja je omogućila bjelovarskom gradonačelniku Juliju Makancu<sup>9</sup> da 8. travnja proglasi hrvatsku nezavisnost i pozove njemačku vojsku u grad. "Bjelovarski ustanak" imao je važnu ulogu u ustaškom narativu o uspostavi vlasti, jer se dogodio nekoliko dana prije službenog Kvaternikovog proglašenja NDH na Radio Zagrebu i čak tjedan dana prije dolaska Ante Pavelića iz Italije u Zagreb. Bjelovar je tako postao "dokaz" da ustaše nisu tek marginalna emigrantska grupa koja je na vlast došla na talijanskim kamionima nakon okupacije zemlje.

Neposredna okolica Bjelovara je svega dvadesetak dana kasnije postala poprište jedne od najtraumatičnijih epizoda u hrvatsko-srpskim odnosima, ne samo na ovom području. Radi se o pokolju civila u selu Gudovac, prilikom kojeg

7 Za ove skupine u izvorima se koriste termini *Predavci, Slovenci/Slovinci/Slavonci, Kranjci* itd. Vidi: Petrić, 2014 i Petrić, 2019.

8 O procesu militarizacije Vojnih krajina vidi: Kaser, 1997.

9 Ovaj intelektualac i nacionalistički disident došao je na čelo grada 1940. na inicijativu HSS-a, na po svemu sudeći već je prije rata bio povezan s ustaškim pokretom. Nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, bio je na nekoliko vodećih pozicija u ustaškoj organizaciji, kao i u vladi NDH. Vidi: Macut, 2013.

je ubijeno nešto manje od dvjesto Srba (Karaula, 2007). Pokolj je također služio kao uvertira u niz drugih operacija usmjerenih eliminaciji srpskog stanovništva s bjelovarskog područja, koje uključuju prisilne deportacije u Srbiju i prisilne prelaske na katoličku vjeru. Kotar Bjelovar bio je jedna od lokacija najintenzivnijih prisilnih iseljavanja iz NDH. Ona su započela već u srpnju, pri čemu su prvo zahvaćeni pravoslavni sveštenici, zatim građani, a naposljetku i stanovnici okolnih sela (Škiljan, 2014). Bjelovar je uz to bio i jedna od lokacija logora namijenjenih upravo za prikupljanje stanovništva radi prisilnog iseljavanja u Srbiju. Prelasci u rimokatoličanstvo i grkokatoličanstvo u okolici Bjelovara bili su najintenzivniji prve dvije godine rata, a povremeno su organizirana i masovna “prekrshtavanja” po selima, čiji su stanovnici ponekad uzalud očekivali da će taj formalni prelazak omogućiti mirniji život (Škiljan, 2019). Nasilje u tom periodu, a pogotovo međuetnički karakter tog nasilja, ostavio je duboke i trajne posljedice na kolektivno pamćenje i kolektivne identitete obaju zajednica. Iako nije striktno govoreći riječ o međuetničkom nego političkom nasilju, slični status kod dijela stanovništva zadobile su i egzekucije osumnjičenih suradnika ustaša nakon rata, osobito ona u šumi Lug (Petrić, Holjevac i Karaula, 2013: 333). Dio tog nasljeđa će se aktivirati 1990-ih godina u novom krugu nasilja.

## / Devedesete: ravnoteža straha

Otkad postoje relativno pouzdana mjerenja prvo konfesionalne, a onda i nacionalne pripadnosti stanovništva, vidljivo je da udio Srba na bjelovarskom području polako ali kontinuirano opada.<sup>10</sup> To silazno kretanje očito nije posljedica samo nasilja, jer se odvija i u periodima kada nikakvog pritiska prema iseljavanju ili asimilaciji nije bilo. Ako je u 16. stoljeću to bio prostor primarno vlašskog, a onda i katoličkog naseljavanja, koji je zatim stoljećima egzistirao kao multietnički i multikonfesionalni prostor, rat 1990-ih Bjelovar je dočekao s dvije zajednice u međusobno velikom brojčanom nesrazmjeru. Hrvati, naime, čine uvjerljivu većinu. Bjelovar je dakle duboku ekonomsku

10 Udio srpskog stanovništva u bivšoj općini Bjelovar 1910. godine bio je 23 posto, 1953. bio je 16, a 1991. 9 posto; u samom gradu Bjelovaru Srba je 1910. bilo 15 posto, 1953. 18, a 1991. godine nešto manje od 10 posto.

i političku krizu druge Jugoslavije 1990./1991. dočekaao kao etnički miješani prostor, ali u znatno manjoj mjeri nego u ranijim periodima. Također, on je u kasnom socijalističkom periodu bio administrativno i vojno središte Zajednice općina Bjelovar, prostora od Kalnika i Koprivnice na sjeverozapadu do Psunja i Virovitice na jugoistoku. Odabir Bjelovara kao centra te regije značio je da je u njemu koncentriran znatan dio administrativnog, sudskog i represivnog aparata, ali i npr. regionalne centrale društvenih poduzeća koja su tu djelovala (Marijan, 2014: 19).

Dolazak Hrvatske demokratske zajednice na vlast u svibnju 1990. za Srbe u Hrvatskoj je predstavljao šok, prije svega zato jer je ta stranka s hrvatske strane namjerno kršila tabu hrvatsko-srpskih antagonizama koji je tokom cijelog socijalističkog perioda bio i strogo zakonski sankcioniran. HDZ nije samo obećao odlučnije suprotstavljanje srbijanskom rukovodstvu, nego je otvoreno dovodio u pitanje i status Srba u Hrvatskoj, suprotstavljajući beogradskom narativu u ugroženosti Srba u Hrvatskoj onaj o njihovoj privilegiranosti. I to unatoč tome što su novu vladajuću stranku u velikoj mjeri činili raniji kadrovi SKH, osobito oni vezani uz represivno-sigurnosne strukture (Jović, 2017: 91). Spor oko statusa Srba u Hrvatskoj prelamao se u znatnoj mjeri preko pitanja njihove prisutnosti u policijskom sustavu. HDZ je tvrdio kako pripadnici te zajednice u potpunosti dominiraju republičkom policijom, uz to što dominiraju i saveznom vojskom. Pritom ovo inzistiranje vjerojatno nije bilo samo dio nacionalističke retorike, o kojoj je HDZ politički ovisio, već i straha da će izrazito razvijeni sigurnosni sustav bivše države sprječavati hrvatsko kretanje prema neovisnosti, na koje je HDZ računao, iako se o njemu izjašnjavao nešto opreznije. Strah uostalom nije bio sasvim neopravdan zato što su savezne sigurnosne institucije već prije izbora doista nastojale ograničiti oružane kapacitete republičkih organa (Karaula, 2014).

Nova HDZ-ova vlast je republičkim institucijama koje je preuzela prvo poslala upitnike o nacionalnom sastavu njihovih zaposlenika, a zatim nastojala smanjiti udio Srba premještajima, otkazima i umirovljenjima. Iako je HDZ u političkim govorima iznosio podatke koji su sugerirali da je velika većina republičkih policajaca srpske nacionalnosti, čak i u uvjerljivo većinski hrvatskim krajevima,<sup>11</sup> konkretni podaci dobiveni ispitivanjem stvarnog stanja nakon preuzimanja vlasti nešto se razlikuju. Tako je u Bjelovaru navodno 68 posto

11 Govor Stjepana Mesića na izbornoj skupštini HDZ-a 19. siječnja 1991.

policijaca bilo hrvatske, a 31 posto srpske nacionalnosti.<sup>12</sup> To znači da su Srbi bili nadproporcionalno zastupljeni u odnosu na broj stanovnika, ali nisu dominirali policijskim sustavom. Unatoč tome, HDZ je pored uklanjanja postojećih kadrova pristupio i regrutiranju novih, koji su trebali biti pouzdaniji u slučaju budućeg sukoba. Stoga se pristupilo formiranju rezervne policije, zatim određivanja specijalne policije, a kasnije 1991. i Narodne zaštite te Zbora narodne garde kao formacija koje su imale neke karakteristike vojnih. Barem dio tih regrutacija odvijao se preko paralelnih stranačkih kanala, uz izgovor nedostatka povjerenja u službene republičke institucije (Mašinović, 2014: 140).

Ovo regrutiranje dodatnih sigurnosnih snaga izravno je povezano s istodobnom pobunom u Kninu<sup>13</sup> i nešto kasnije okolnim općinama čije su vlasti i policija odbili poslušnost novim republičkim vlastima postepeno uspostavljajući tijela “autonomije” čije krajnje konzekvence isprva nisu bile eksplicirane. Kninsko otkazivanje poslušnosti bez sumnje je bilo potaknuto, a onda i korišteno od strane srbijanskih republičkih vlasti kao sredstvo pritiska na one hrvatske u tada aktualnim pregovorima o reorganizaciji federacije. No, istovremeno, antisrpska retorika i etnički motivirane kadrovske rošade novih hrvatskih republičkih vlasti te paralelno naoružavanje simpatizera na margini službenog sigurnosnog sustava omogućili su širenje uvjerenja o opasnim namjerama novih republičkih nacionalističkih vlasti prema Srbima, pri čemu se osobito mobiliziralo sjećanje na politiku NDH (Schiemann, 2007.). Ta paralela s NDH često je bila korištena u srpskom nacionalističkom narativu, ali po svemu sudeći nije bila strana ni hrvatskom republičkom vodstvu, odnosno aktivistima HDZ-a.

## / Rat u Bjelovaru

Bjelovarska lokalna organizacija Hrvatske demokratske zajednice osnovana je već 9. studenog 1989., a ogranku je neposredno pred izbore potporu došao dati i stranački lider Franjo Tuđman (Petrić, Holjevac i Karaula, 2013: 355). Ova agitacija je bila uspješna, jer je HDZ na izborima ostvario pobjedu i preuzeo

12 Vidi: “Na ostavku i ne pomišljam. Intervju ministra obrane Martina Špegelja”, *Slobodna Dalmacija*, 31. siječnja 1991., str. 13; Podaci iz službenih dokumenata iz ranijeg perioda (1. srpnja 1990.) donekle se razlikuju, ali okvirno su i dalje 60 : 30 posto u korist Hrvata.

13 O Kninskoj pobuni vidi: Roksandić, 2011.

kontrolu nad svim institucijama općine. Glavna opozicija bio je Savez komunista Hrvatske – Stranka demokratskih promjena, kao uostalom i na nacionalnoj razini, dok se Srpska demokratska stranka na lokalnu nije uspjela ni formirati prije izbora.<sup>14</sup> Za bjelovarsko područje osobito je značajno to što su s Bjelovarom administrativno povezane općine Pakrac, Daruvar i Grubišno Polje bile područje pokušaja ponavljanja kninskog scenarija, u organizaciji SDS-a koji je već kontrolirao više općina na širem kninskom području. Tri “zapadnoslavonske”<sup>15</sup> općine imale su znatan udio srpskog stanovništva (Pakrac i relativnu većinu), ali za razliku od “Kninske krajine” ne i apsolutnu većinu stanovništva zbog čega je uspostava paralelnih srpskih struktura i preuzimanje kontrole nad njima bilo znatno teže, kao što je pokazao fijasko s pokušajem zauzimanja pakračke policijske stanice 1. ožujka 1991. godine.

No, pat pozicija u pojedinim etnički miješanim općinama, pri čemu su se paralelne republičke i općinske policije i vlasti gledale preko nišana, uz aktivnost savezne vojske na terenu, dovedena je u pitanje proglašenjem neovisnosti Hrvatske 25. lipnja 1991., koje je pod pritiskom međunarodne zajednice “zamrznuto” na tri mjeseca. Unatoč toj formalnoj pauzi, republičke vlasti smatrale su da su se savezni organi, osobito vojska, dužni povući iz Hrvatske koja je proglasila neovisnost, kako bi njoj bilo omogućeno preuzeti kontrolu nad svojim teritorijem – osobito onim koji je bio pod kontrolom paralelnih srpskih vlasti, ali i zaštitom JNA. Savezna vojska je, međutim, smatrala da je njezina obaveza da stane na stranu dijela stanovništva koje joj je još bilo lojalno, osobito s obzirom na trajanje pregovora i moratorij na nezavisnost (Nikolić, 2018).

Osim otvorenog sukoba u etničkim miješanim područjima, poput tri zapadnoslavonske općine nad kojima su “krajliške” vlasti nastojale preuzeti kontrolu, sukob između republičkih sigurnosnih snaga s jedne te savezne vojske i srpskih lokalnih paralelnih struktura s druge odvijao se i oko kasarni po cijeloj zemlji, u kojima su još uvijek bili smješteni brojni vojnici Jugoslavenske narodne armije. Ta je “Bitka za kasarne” bila osobito dramatična upravo u Bjelovaru čija je kasarna “Božidar Adžija” bila mjesto oružanog sukoba tokom cijelog rujna. Posljednjeg dana tog mjeseca su stradale i tri civilne osobe, koje

- 14 Na njima je doduše prilično neuspješno sudjelovala Jugoslavenska samostalna demokratska stranka, koja se također smatrala bliskom srbijanskom republičkom rukovodstvu. Vidi: Gibač, 2014.
- 15 Grubišno Polje povijesno ne pripada Slavoniji, već najistočnijem dijelu historijske regije Hrvatske, ali se često pridruživala općinama Daruvar i Pakrac zbog sličnosti u etničkom sastavu.



su se nalazile u katoličkoj crkvi koju je pogodila granata JNA, a uništeni su deseci stambenih objekata u samom gradu i selu Hrgovljani (Karaula, 2014).<sup>16</sup>

Za vrijeme borbi zapovjednik obližnjeg skladišta municije minirao je vojne objekte i detonirao ih izazvavši golemu eksploziju u kojoj su stradali pripadnici oružanih postrojbi s obje strane, a uzrokovana je i nova šteta na stambenim objektima. Nakon pada kasarne 29. rujna strijeljan je zapovjednik kadar kasarne, a šestero rezervista JNA s područja Bjelovara zarobljeno je i držano u policijskoj stanici do 3. studenog. Tog dana su, zajedno s jednim bjelovarskim civilom koji je ranije otet, odvedeni u šumu Česma u kojoj su ih strijeljali pripadnici hrvatske specijalne policije.<sup>17</sup> Oba strijeljanja bila su predmet dugotrajnih suđenja za ratni zločin protiv bivšeg načelnika općine i predsjednika Kriznog štaba, te pripadnika jedinice specijalne policije “Omega”, no ni u jednom slučaju utvrđeni zločin nije doveo do presude i kažnjavanja počinitelja.<sup>18</sup> Ovim krvavim događajima u osnovi je završen kratkotrajni rat u Bjelovaru, odnosno na području bivše općine.

U široj okolici sukobi su se nastavili još mjesec dana. U bilogorskim područjima susjedne općine Grubišno Polje od ljeta je djelovao tzv. Bilogorski odred.<sup>19</sup> Zbog zločina na Bilogori pojedini pripadnici “odreda” osuđeni su 2009. na sudu u Beogradu na desetogodišnje zatvorske kazne. Njegovi pripadnici, koji su bili smješteni na području Velike Peratovice, sudjelovali su u otmicama civila hrvatske nacionalnosti iz okolnih sela koje su držali kao “taoce” sve dok ih krajem listopada nisu strijeljali, neposredno prije povlačenja s tog područja.<sup>20</sup> Srpske paravojne jedinice prestale su djelovati na ovom području početkom studenog 1991., nakon operacije ZNG-a “Otkos-10”, prilikom koje je i veći dio srpskog stanovništva napustio bilogorsko područje općine Grubišno Polje u okolnostima koje zaslužuju posebno istraživanje.

16 Vidi također: “Granatiranje Bjelovara i Hrgovljana – suđenje u odsutnosti”, Documenta.hr, Praćenje suđenja za kaznena djela ratnih zločina.

17 “Priča bjelovarskog Srbina koji je '91., s još 6 zarobljenika, uhićen pa strijeljan u šumi. Jedini je preživio, godinama tuži RH”, *Telegram.hr*, 22. rujna 2019.

18 “Zločin u bjelovarskoj vojarni ‘Božidar Adžija’, Zločin u Bjelovaru”, Documenta.hr, Praćenje suđenja za kaznena djela ratnih zločina.

19 Odred se povremeno u hrvatskoj historiografiji naziva “Bilogorski četnički odred”. Njegov zapovjednik Rade Čakmak je kasnije sudjelovao u borbama oko Zvornika i progonu Hrvata iz Hrtkovaca u Srijemu, u svojstvu člana Srpske radikalne stranke.

20 Presuda Okružnog suda u Beogradu, veća za ratne zločine, od 27. maja 2009. godine.

## / Miniranja

U bjelovarskom prigradskom naselju Trojstvenom Markovcu, u dvorištu jedne obiteljske kuće, 23. srpnja 1991. odjeknula je snažna eksplozija. Grupa nepoznatih počinitelja je u jedan sat i dvadeset minuta iza ponoći bacila bombu u neposrednu blizinu kuće. U njoj se u tom trenutku nalazio bračni par s malim djetetom, te dvoje starijih roditelja supruge. Prema svjedočenju muškog člana bračnog para,<sup>21</sup> ukućani su neposredno nakon eksplozije pohrlili na prozore, ali su se brzo odmaknuli od prozora i dogovorili da neće napuštati kuću: “Ako nas budu potukli, budu nas potukli u kući”, prema svjedočanstvu supruge. Nekoliko minuta nije se događalo ništa. A zatim su se čuli rafali. Oko sto i pedeset metaka ispaljeno je prema kući,<sup>22</sup> ostavivši rupe po vanjskoj fasadi i unutrašnjim zidovima. Zatim je ponovo uslijedila tišina, a desetak minuta kasnije i druga eksplozija u kojoj je stradala ljetna kuhinja i garaža te automobil u njoj.

Policija je stigla na mjesto događaja nekoliko minuta kasnije. Prema tvrdnjama žrtava, policija je već bila u naselju, parkirana u dvorištu susjedove kuće. Obiteljski dom žrtava nije u osami, već je okružen drugim stambenim objektima, a prozori susjednih kuća bili su prema svjedočanstvima žrtava otvoreni (kako bi se izbjeglo njihovo pucanje), dok su neki od susjeda bili odsutni, zbog čega žrtve pretpostavljaju da su upozoreni unaprijed. Policija je izvršila očevid te sastavila zapisnik. Dva tjedna kasnije podnesena je i kaznena prijava protiv nepoznatog počinitelja zbog kaznenog djela terorizma, a obitelj je mjesec dana uživala policijsku zaštitu.<sup>23</sup> No slučaj je do danas ostao neriješen. U međuvremenu je samo kvalifikacija promijenjena iz terorizma u “teško djelo protiv opće sigurnosti”.

Ovaj incident bilo je prvo<sup>24</sup> miniranje na području općine Bjelovar i odvalo se dva mjeseca prije sukoba oko kontrole nad kasarnom JNA “Božidar Adžija”.<sup>25</sup>

21 Svjedočanstvo prikupljeno 3. listopada 2020. Transkript je dostupan u Arhivu Srba Hrvatske.

22 ASH 3.3.3.3, 26.

23 Odgovor na zahtjev za ostvarivanje prava na pristup informacijama o poduzetim mjerama i postupcima policije Ministarstva unutarnjih poslova, Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske, Odjela kriminalističke policije od 28. siječnja 2011. godine.

24 Ovo dođuše nije prvi incident vezan uz uništavanje imovine lokalnih Srba. Još u travnju na dva restorana u gradu više puta je pucano tijekom noći. Jedan od privedenih osumnjičenika bio je pripadnik rezervnog sastava MUP-a. *Slobodna Dalmacija*, 18. i 19. travnja 1991.

25 Nova miniranja ubrzo su uslijedila. Već 30. srpnja minirana je kuća policijskog inspektora

Ipak, za žrtve nije bio sasvim neočekivan. Do njega je došlo nakon višemjesečnih telefonskih prijetnji i pisama ostavljenih u poštanskom sandučiću u kojima se najavljivalo klanje i zahtijevalo od obitelji da odseli u Srbiju. Dio prijetnji iznošen je i usmeno u javnom prostoru. A dio je, prema tvrdnjama žrtava, došao i od bivših prijatelja i kumova. Tri i pol godine kasnije, 25. veljače 1994. drugi je puta napadnuta kuća obitelji u Trojstvenom Markovcu. Napad se dogodio u 20.40 sati, ponovo kada su svih pet članova kućanstva bili kod kuće. Prema policijskom zapisniku na krov kuće bačena je eksplozivna naprava vojnog porijekla, koja je urušila krov kuće i oštetila automobil. Policija je izvršila očevid i u roku od dva tjedna podnijela kaznenu prijavu zbog “dovođenja u opasnost života i imovine općeopasnom radnjom ili sredstvo”.<sup>26</sup> Ni ovaj slučaj, međutim, nikada nije riješen.

Ova obitelj nije bila jedina koja je pretrpjela višestruka miniranja. U selu Martinac desetak kilometara sjeveroistočno od Bjelovara na katolički blagdan svetog Stjepana, dan nakon Božića, minirana je kuća obitelji srpske nacionalnosti, i srušena do temelja. Susjedne kuće ostale su neoštećene. Tri godine kasnije, 13. studenog 1994., istoj je obitelji minirana i kuća u Bjelovaru koju su, prema svjedočenju, planirali ostaviti djeci nakon odlaska u mirovinu.<sup>27</sup> Treća obitelj, iz Velike Pisanice dvadesetak kilometara jugoistočno od Bjelovara, ostala je bez čak tri objekta u periodu od devet mjeseci. Prvo je 1. ožujka 1992. srušena jedna kuća, zatim su 15. listopada minirani gospodarski objekti blizu druge kuće, na drugom kraju sela, da bi 8. studenog iste godine bila srušena i ta druga kuća.<sup>28</sup> Miniranje obiteljskih kuća nije, međutim, jedini tip napada koji su žrtve doživljavale. Obitelj iz Pupelice, dvadesetak kilometara istočno od Bjelovara, ostala je bez manje vikendice koja je minirana i srušena do temelja 2. travnja 1992. godine. Godinu dana kasnije zapaljeno im je sijeno, a posljednji incident doživjeli su u svibnju 1995. godine, dakle nakon operacije Bljesak, kada su im nepoznate osobe pucale po kući ostavivši im rupe od metaka. Cijelo vrijeme rata bili su, prema svjedočenju, učestalo izloženi prijetnjama i uvredama na nacionalnoj razini, uz redoviti zahtjev da se odsele u

srpske nacionalnosti. *Slobodna Dalmacija*, 31. srpnja 1991.

26 Odgovor na zahtjev za ostvarivanje prava na pristup informacijama o poduzetim mjerama i postupcima policije Ministarstva unutarnjih poslova, Policijske uprave Bjelovarsko-bilogorske, Odjela kriminalističke policije od 26. siječnja 2011. godine.

27 ASH 3.3.3.3, 49.

28 ASH 3.3.3.3, 19.

Srbiju. Zanimljivo, njima nije minirana obiteljska kuća u kojoj su ostali živjeti, ali je njezino moguće miniranje bilo stalna eksplicitna prijetnja napadača.<sup>29</sup> Svi incidenti prijavljeni su policiji, a obitelj godinama nije uspijevala osigurati odvjetnika spremnog da ih zastupa. Niti jedan incident nije imao pravosudni epilog.

Katalog sličnih napada je dugačak, a okolnosti se neznatno razlikuju. Jedna žrtva iz Bjelovara je ostala bez kuće dok se nalazila na ispitivanju na policiji. U čak pet incidenata u selu Kovačevcu petnaest kilometara sjeverozapadno od Bjelovara, prema izjavama žrtava, očevid uopće nije obavljen. U Gudovcu je miniran seoski ugostiteljski objekt, kao i jedan u Bjelovaru,<sup>30</sup> a u više slučajeva miniranje je pratila i paljevina ili pucnjava iz vatrenog oružja. Dvije osobe srpske nacionalnosti ostale su bez kuće dok su bile na ratištu u sastavu Hrvatske vojske (jedan iz Bjelovara i jedan iz Stančića), a minirana je i kuća pravoslavnog sveštenika.<sup>31</sup> Nekoliko žrtava bilo je hrvatske nacionalnosti. Jedan od njih je kratkotrajni načelnik bjelovarske policije kojem je uništena vikendica u Gornjim Plavnicama u neposrednoj blizini Trojstvenog Markovca 30. travnja 1992.<sup>32</sup> Motivi ovog miniranja nisu sasvim jasni, ali neupitno je da je riječ o incidentu iz istog niza, a žrtva je bila i prvi predsjednik udruženja koje je tražilo naknadu za žrtve. Jednom Hrvatu iz bjelovarske Križevačke ceste kuća je navodno minirana “zabunom”, jer je bila tipska i identična onoj njegovog susjeda.<sup>33</sup> Zabilježen je i slučaj osobe hrvatske nacionalnosti koja je pokušala iskoristiti svoj sportski ugled da bi u Kriznom štabu općine intervenirala da se miniranja zaustave, ali jedini rezultati bilo je miniranje i njegove vikendice.<sup>34</sup>

Osim u gradu Bjelovaru i već spomenutim selima, miniranja objekata u vlasništvu građana srpske nacionalnosti su u medijima, policijskim izvještajima i svjedočanstvima zabilježena u naseljima Stare Plavnice, Čurlovac, Kraljevački Vinogradi, Letičani, Višnjevac, Šandrovac, Kovačevac, Velike Sredice, Lipovčani, Korenovo, Klokočevac, Rovišće, Hrgovljani, Vidikovac, Novoseljani, Tomaš, Lasovac, Babinac, Čadavac, Ždralovi, Ribnjačka, Prgomelje, Stančići, Veliko Korenovo, Diklenica i Bobotok. Radi se o naseljima na svim stranama

29 ASH 3.3.3.3, 9.

30 Osobna sjećanja, Documenta.hr, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/slobodan-duric>

31 ASH 3.3.3.3, 14.

32 ASH 3.3.3.3, 40.

33 ASH 3.3.3.3, 49.

34 Svjedočanstvo zabilježeno 3. listopada 2020.

bivše općine Bjelovar. Barem jedna osoba poginula je prilikom miniranja njezine kuće. Radi se o Nikoli Blagojeviću iz sela Prespe. Dodatno, barem tri osobe su teže ozlijeđene.<sup>35</sup> Odnos susjeda prema žrtvama miniranja bio je raznolik, pa se pojedine žrtve žale na to što su ih susjedi propustili upozoriti, dok drugi hvale susjede koji su ih smještali u svoje domove ili se prema njima ponašali zaštitnički u javnosti.<sup>36</sup> Novinski izvještaji izrazito su šturi i općeniti. *Večernji list* tako 23. studenog 1991. piše kako je “pretprošle noći odjeknulo više eksplozija na bjelovarskom području”. Točnije bilo ih je četiri, u Stančiću, Klokočevcu i dvije u Bjelovaru. “Jučer su u tijeku bili očevidi nakon kojih će biti poznato više detalja o noćnim eksplozijama”. Detalji, međutim, nikad nisu postali poznati.

Miniranja su, po svemu sudeći, bila učestali oblik međuetničkog nasilja diljem Hrvatske u periodu prije i tijekom otvorenog oružanog sukoba. Ona su se osobito intenzivirala sredinom 1991., odnosno nakon incidenata u Pakracu, Plitvicama i Borovu. No, miniranja su svakako počela znatno ranije, osobito u Kninu koji je bio pod kontrolom paralelnih srpskih vlasti (Žunec, 2007). U travnju 1991. mediji izvještavaju o izrazito intenzivnom miniranju stambenih objekata na području Pakraca i Lipika, pri čemu su žrtve različitih nacionalnosti, uključujući i pripadnike trećih zajednica koje žive na području. Krajem travnja Skupština SFRJ formira i posebnu komisiju s ciljem utvrđivanja motiva iza miniranja velikog broja vikendica na Pelješcu u vlasništvu građana srpske i muslimanske nacionalnosti.<sup>37</sup> Sredinom svibnja se i Odbor za zaštitu ljudskih prava Hrvatskog sabora također sastaje povodom miniranja. On je evidentirao 209 slučajeva podmetnutog eksploziva u periodu od 18. kolovoza 1990. do 16. svibnja 1991. Navodi se da su žrtve osobe obje nacionalnosti, a kao posebno zahvaćena područja spominju se Knin i “u posljednje vrijeme” grad Zadar (gdje su zabilježeni napadi na čak 93 objekta).<sup>38</sup>

Bjelovarska miniranja su započela kasnije u odnosu na pojedine druge lokacije koje su bile već zahvaćene ograničenim oružanim sukobima, ali su se znatno intenzivirala pred kraj 1991. i početkom 1992. godine. U video-reportaži iz 2015., načelnik “operative” bjelovarske policije u periodu miniranja

35 ASH 3-3-3-3, 14.

36 Osobna sjećanja, Documenta.hr, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/vojo-kutic/>, <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/mile-radovanovic>

37 *Slobodna Dalmacija*, 24. travnja 1991.

38 *Slobodna Dalmacija*, 15. svibnja 1991.

navodi kako je pojedinih noći bilo i preko dvadeset rušenja, ali i objašnjava: “takva su bila vremena, policija se tada nije mogla s tim nositi”.<sup>39</sup> Jedan bjelovarski svjedok navodi kako je dinamika od pet — šest miniranja po noći bila karakteristična “na početku”, odnosno vjerojatno krajem 1991. i u prvom dijelu 1992. godine, a da se nakon ljeta usporila (Dubljević, 2010: 80). Drugi svjedok pamti propucavanja svake noći, uz miniranja koja su nešto rjeđa, ali i to da policija odbija provesti uviđaj, a sudac istrage doći na mjesto zločina. S obzirom na slabu reakciju policije, pojedine žrtve snalazile su se na druge načine. Osobito je zanimljiv slučaj obitelji iz Starih Plavnica. Oni su prvu prijetnju dobili 29. studenog (bivši Dan Republike) 1991. godine, kada ih je osoba koja se predstavila kao “ustaša” pozvala da dođu u “najveći srpski grad Jasenovac”. Prva miniranja doživjeli su 22. lipnja (Dan antifašističke borbe) 1992. godine, kada im je u dvije eksplozije uništena farma junadi, inače jedna od značajnijih u području. Zatim je 8. srpnja 1992. u noći iz više komada automatskog oružja pucano po kući, pri čemu je kao trag ostalo 70 rupa od metaka.

Sličan incident ponovio se i 26. listopada 1992., s tim da je ovoga puta precizno gađana spavaća soba, a napadači su se još jednom vratili – da provjere rezultate svoje akcije. U prosincu 1992. telefonski im je ponuđena “zamjena” kuće, uz prijetnju da imaju petnaest dana da isele i upozorenje kako su “noći njihova crna mora”. Posljednje miniranje dogodilo se 22. veljače 1993. godine, kada je eksploziv postavljen na ulaz u kuću.<sup>40</sup> Nakon tog miniranja, obitelj je tražila zaštitu “preko veze” i dobila je navodno od tadašnjeg potpredsjednika Sabora iz redova HDZ-a Stjepana Sulimanca, koji je bio iz šireg kraja. Vjerojatno na njegovu intervenciju dobili su kratkotrajnu zaštitu Specijalne jedinice policije “Alfa” iz Zagreba koja ih je prilikom prestanka zaštite obavijestila kako daljnjih miniranja na njihovoj imovini neće biti, iako nitko nije uhapšen niti je ikada proveden ikakav pravosudni postupak.

## / Kašljavački slučaj

Na ovom mjestu vrijedi se vratiti na naš uvodni slučaj miniranja u Kašljavcu. Već smo citirali presudu protiv osoba koje smo nazvali “Franc” i “Zdravko” te

<sup>39</sup> *Voices of Fear*. red. Nebojša Slijepčević, HRT, 2015.

<sup>40</sup> ASH 3-3-3-3, 20.

naveli njihove uvjetne i novčane kazne. Slučaj je osobito značajan jer o njemu postoji nešto opširniji dokumentarni trag, za razliku od ostalih slučajeva na području Bjelovara. Uvid u originalni optužni prijedlog od 24. svibnja 1993.<sup>41</sup> za ovaj slučaj otkriva nam da osuđeni Franc i Zdravko nisu bili jedini sudionici ove akcije. Zajedno s njima, među optuženima pojavljuju se još tri osobe – “Anto”, “Josip” i “Tomislav”. Dvojica od njih, Anto i Tomislav, okvirni su vršnjaci Zdravka i sva trojica imali su u vremenu miniranja tridesetak godina, te su se bavili poljoprivredom, a Anto je pritom imao samo dva završena razreda osnovne škole. Franc, koji se i u originalnom optužnom prijedlogu pojavljuje kao inicijator operacije, dvadesetak je godina stariji od njih i znatno imućniji. Posljednji član grupe, Josip, ima najzanimljiviju biografiju. On je u vremenu miniranja imao 65 godina i, iako su i drugi među njima imali osude za lakša kaznena djela, poseban je po tome što je imao opširan dosje te osam presuda (dio njih su političke) na kazne zatvora od ukupno 17 godina, u periodu od kasnih 1940-ih do ranih 1980-ih.

Također, u originalnom optužnom prijedlogu ova se grupa ne tereti samo za jedno miniranje, nego da su svoj pohod po selu Kašljavac započeli puna dva tjedna ranije. Kako se navodi, Zdravko i Tomislav su 12. veljače 1992. postavili eksploziv pod “spomenik Udruženja hrvatskih ratnih veterana”, odnosno partizanski spomenik u selu, “uslijed čega je spomenik vrijedan 110.000 HRD u cijelosti uništen”. Zatim da su 20. veljače Zdravko i Anto postavili eksploziv pod gospodarsku zgradu stanovnika sela srpske nacionalnosti, nakon čega je ta zgrada stradala zajedno s traktorom. U noći 26. veljače Zdravko je sam postavio eksploziv ispred vikendice još jednog susjeda, što je uzrokovalo štetu, ali nije srušilo zgradu. Slijedilo je miniranje Brankove kuće dvije noći kasnije, za koje su naposljetku osuđeni Franc i Zdravko. No to nije bilo zadnje miniranje u selu. Više od dva tjedna kasnije, 15. ožujka, grupa je isplanirala svoju najambiciozniju akciju. Istu večer planirali su miniranje dva različita objekta, u vlasništvu dvije osobe koje su živjele jedna do druge. Za tu potrebu su se podijelili. Anto je preuzeo objekt na kućnom broju 38, a Josip onaj na kućnom broju 36. No akciju nisu uspjeli izvesti, jer su, kako navodi optužni prijedlog, “spriječeni” od strane jedne od žrtava, koju ćemo nazvati “Miloš”.

O okolnostima tog sprječavanja optužni prijedlog ne navodi ništa, no dosta se o njima može saznati iz obrane koju su na sudu iznosili osuđeni Franc i

41 ASH 3-3-3-3, 60.

Zdravko, a koja je sastavni dio presude donijete šest i pol godina nakon podizanja optužnice.<sup>42</sup> Prema Zdravkovom iskazu, Josip je prilikom miniranja ranjen hicem iz puške, odnosno, ranio ga je Miloš čiju su kuću minirali. Napadači su nakon toga pokušali nazvati hitnu pomoć, no ona je odbila poslati kola u selo, nakon čega su bili primorani pozvati policiju. Daljnje detalje daje u nedavnom iskazu drugi stanovnik Kašljavca.<sup>43</sup> Prema njegovom saznanju, Miloš je bio lovac, koji je nakon serije miniranja koja je trajala tokom cijele veljače odlučio da svoju imovinu čuva lovačkim oružjem. Za tu priliku je pripremio i “stražarsko mjesto” na tavanu. Te noći, kada se grupa pojavila da minira njegovu kuću, Miloš je pucao prema njima i po svemu sudeći ranio jednog napadača. Dolazak policije imao je ozbiljne posljedice za sve sudionike. Naime, Josip, Anto i Zdravko tvrdili su da su ih prilikom miniranja napali četnici. Policija je pak privela Miloša, ali nije naposljetku protiv njega podnijela nikakvu prijavu. Ipak, prema tvrdnjama susjeda, na policiji je prilikom ispitivanja pretučen, te je umro nekoliko mjeseci nakon toga. Miloševo ime doista se jedino među žrtvama miniranja ne pojavljuje među imenima svjedoka koje treba pozvati po optužnom prijedlogu iz 1993.

Eksplziv korišten u kašljavačkim miniranjima bio je marke Vitezit (proizvodio se u bosanskohercegovačkom Vitezu), a u svim dokumentima navodi se da je njegovo nabavljanje organizirao Franc. On se uz to u pravilu navodi i kao organizator i inicijator cijele kašljavačke operacije i osoba koja je ostale međusobno upoznala i davala im instrukcije o tome koje osobe treba napasti. U originalnom iskazu, Zdravko tvrdi kako mu je upravo Franc rekao kako u Kašljavcu “Srbe treba na neki način zastrašiti”. Zdravko je, međutim, taj svoj iskaz kasnije povukao, a Franc negirao, te su tvrdili kako je Zdravko tek znao za lokaciju eksploziva u Francovoj vikendici u Kašljavcu, te da ga je samoinicijativno uzeo. Franc, međutim, nije negirao da je eksploziv njegov. Dapače, pohvalio se kako je on eksploziv nabavljao preko svoje tvrtke i to od dobavljača zagrebačke Geofizike. Eksploziv je, prema tvrdnjama Franca, nabavljen u ljeto 1991., i to u dogovoru s predsjednikom bjelovarske općine i kriznog štaba Bjelovar, kao i zapovjednikom Teritorijalne obrane, a u svrhu obrane grada i “pojedinih mjesnih zajednica”, čiji su se predsjednici navodno obratili Francu s takvim zahtjevom. Dvije tone tog eksploziva navodno je zatim uputio u

42 ASH 3.3.3.3, 58.

43 Iskaz uzet 3. listopada 2020.



Vukovar, Pakrac i Glinu, a u privatnom posjedu ostalo mu je svega 20 — 30 kilograma eksploziva koji je zatim iskorišten u Kašljavcu.

Pitanje kojim se sud, dakako, nije bavio u ovom slučaju jest zašto su bjelovarske vlasti preko male privatne firme nabavljale industrijski eksploziv za potrebe vojske i policije u Vukovaru, Glini i Pakracu, od druge domaće firme, te zašto je taj eksploziv držan u privatnoj kući u okolici Bjelovara. Po svemu sudeći eksploziv je mogao biti nabavljan u periodu tajnog naoružavanja republičkog MUP-a za potrebe budućeg sukoba s federalnom vojskom, koje je od početka 1991. kroz “ aferu Špegelj ” bilo jedno od glavnih političkih tema u zemlji. U presudi se kao jedna od olakotnih okolnosti Francu navodi i njegova aktivnost nabave eksplozivnog materijala za potrebe obrane. Također, iako se Franc opetovano pozivao na njih, kao svjedoci na sud nisu pozvani predsjednik općine i Kriznog štaba niti zapovjednik Teritorijalne obrane. Čini se izvjesnim da je Franc u svojoj obrani inzistirao na bliskim vezama s političkim i vojnim vlastima Bjelovara upravo kako bi svoje aktivnosti doveo u kontekst ratnih aktivnosti. Nitko tu vezu, međutim, nije osporio niti ponudio drugo objašnjenje za Francove aktivnosti.

## / Motivi

U presudi Francu i Zdravku eksplicitno se navodi da je njihov motiv bila nacionalnost žrtve. To, uostalom, ni optuženici nisu osobito negirali. Sud je zaključio kako je Zdravkov motiv bila činjenica da je nekoliko mjeseci ranije ranjen u sukobima sa srpskim paravojsnim postrojbama u Pakracu, pri čemu je izgubio dva prsta, te dobio geler u području prsa.<sup>44</sup> On sam, međutim, daje ponešto drugu motivaciju. Zdravko navodi kako je Kašljavac etnički miješano mjesto u kojem je on kao podržavatelj HDZ-a doživljavao neugodnosti od susjeda prilikom isticanja hrvatske zastave i proslava stranačkih pobjeda. Također navodi da je jednom prilikom napadnut kamenjem. Sve to izazvalo je strah kod njega, kako tvrdi opravdavajući svoje postupke, zbog čega se obratio za pomoć stranačkom kolegi i poznaniku Francu od kojeg je tražio oružje. Umjesto toga, Franc mu je ponudio eksploziv. Također, tom prilikom mu je navodno sugerirao kako bi rješenje moglo biti u tome da se “ Srbe na neki način zastraši ”.

44 Iz iskaza se vidi da se Zdravko prijavio kao dragovoljac manje od dva tjedna prije ranjavanja.

Kao što smo vidjeli, Franc tu posljednju tvrdnju negira, ali njihovi iskazi inače imaju puno podudarnosti, s tim što Francova priča u pravilu uvijek ide nekoliko koraka dalje. On tako tvrdi da je Kašljavac većinski srpsko selo (iako je prema popisu stanovništva 1991. udio Hrvata bio nešto veći), te umjesto međunarodnih incidenata i kamenovanja iz 1991., sugerira kako je reakcija bila nužna jer je Kašljavac bio izložen neminovnom četničkom napadu. Radi se, međutim, o veljači i ožujku 1992., dakle pet mjeseci nakon pada kasarne i četiri mjeseca od operacije Otkos-10, dakle u periodu kada za selo nije moglo biti vojnih opasnosti. Također, nakon povlačenja svog priznanja, Zdravko je tvrdio da mu je jedan od policajaca prilikom ispitivanja prijetio. Franc je tu tvrdnju “začinio” tvrdnjom da je spomenuti policajac “četnik” koji noću potajno odlazi u dio Pakraca pod srpskom kontrolom. Sud, međutim, ovim obrazloženjima za naknadnu promjenu iskaza nije “poklonio vjeru”. Obojica osumnjičenika također impliciraju da je njihov plan bio da se ruše kuće onima koji su “otišli u četnike”, odnosno pretpostavljamo onima koji su iz različitih razloga napustili kuću i odselili na drugu lokaciju, bilo drugdje u Hrvatskoj, u Srbiju ili treće zemlje. No većina njihovih kašljavačkih žrtava očito je bila prisutna u selu, a još 1993., dakle kad je rat trajao, svi su pozvani kao svjedoci, osim Miloša koji je u međuvremenu preminuo. Motiv je stoga očito morao biti dublji od tek kažnjavanja onih koji su osumnjičeni da sudjeluju u pobuni protiv vlasti Republike Hrvatske.

Nasuprot počiniteljima, žrtve u pravilu ističu kako su miniranja doživjeli nakon višemjesečnih prijetnji, kojima ih se nije tek prozivalo i vrijeđalo zbog njihove nacionalnosti, nego i opetovano sugeriralo da moraju odseliti u Srbiju, obično uz famoznu “zamjenu”. Zamjene kuća između Hrvata uglavnom iz Vojvodine i Srba iz Hrvatske odvijale su se još od početka jugoslavenske krize, pri čemu su bile osobito intenzivne u drugoj polovici 1990. i tijekom cijele 1991., ali nastavile su se i dalje. Posljednje slične zamjene svjedoci iz bjelovarskog kraja pamte iz 2010. ili 2011. godine.<sup>45</sup> Iz perspektive žrtava, pritisci da zamjene kuće imaju dva motiva. Jedan je imovinski, odnosno žrtve smatraju kako bi takvom zamjenom bile oštećene. Drugi je “etničko čišćenje”, odnosno pokušaj da se bjelovarski kraj, a onda i Hrvatska općenito, učine etnički homogenijima. Žrtve čije smo iskaze prikupili u pravilu su odbijale iseljavanje, unatoč svim opasnostima, navodeći svoju vezanost uz prostor kao glavni motiv. No

45 Iskaz prikupljen 3. listopada 2020.

svi također navode kako je znatan dio stanovnika srpske nacionalnosti doista napustio prostor, što djelomično demonstriraju i podaci popisa stanovništva, prema kojima je broj Srba na području bivše općine Bjelovar između 1991. i 2011. pao s 5.898 na 2.563, a udio s 8,9 na 4,3 posto. Odluka dijela žrtava da doista odsele u Srbiju, BiH ili druga mjesta djelomično objašnjava i diskrepanciju između broja miniranja koje navode žrtve i svjedoci te činjenice da se svega njih stotinu odlučilo da traže odštetu.

Pokušaji da se događaji u Bjelovaru stave isključivo u kontekst oružanih sukoba i opasnosti za sigurnost iz različitih razloga očito ne odgovaraju na pitanje motiva međuetničkog nasilja. Iako je dio žrtava doista ranije bio povezan s nižim razinama sigurnosnog aparata bivše države (radili su u policiji), a dio i napustio prostor u nejasnim okolnostima (zbog čega su susjedi, makar i pogrešno, mogli misliti da su otišli “u četnike”) to se nipošto ne odnosi na većinu žrtava. Dapače, nemoguće je pronaći čvrstu poveznicu između žrtava u smislu imovinskog statusa, političkog utjecaja, pa čak ni političkih opredjeljenja. Jedina sigurna poveznica je njihovo porijeklo. Znatan dio žrtava, osobito oni o kojima postoji pisani trag, inzistirali su na ostanku na bjelovarskog području bez obzira na miniranja, što implicira dvije stvari: da su unatoč etničkoj mobilizaciji i polarizaciji ranih 1990-ih bili spremni živjeti kao brojčana manjina (tj. da su bili “lojalni Srbi”) i da su na to bili spremni unatoč golemoj opasnosti i rizicima za svoju sigurnost.

Također, kao što smo vidjeli, implikacija da su miniranja posljedica sigurnosnog opreza ni kronološki ne odgovara činjenicama, jer su se ona nastavila dugo nakon što je svaka oružana, pa i politička opasnost za državnu kontrolu nad prostorom definitivno nestala. Miniranja su se, dapače, nastavila i nakon operacije Bljesak u kojoj su i posljednji dijelovi šire regije došli pod kontrolu službenih vlasti RH. “Sigurnosne brige”, dakako, načelno mogu biti i dubljeg karaktera. Odnosno, mogu se odnositi na eventualnu zabrinutost oko dugoročne stabilnosti prostora i lojalnosti srpskog stanovništva. No, takve kalkulacije kao motiv također ne zvuče uvjerljivo s obzirom ne samo na ponašanje stanovništva koje je bilo izloženo miniranjima u ratnom periodu, nego i dulju povijest ovog područja. Kao što smo vidjeli, srpska zajednica u bjelovarskom kraju jedna je od najstarijih u Hrvatskoj, s dugom tradicijom suživota, rijetkim međuetničkim sukobima, uz izuzetak perioda NDH, te zajednica koja se kontinuirano asimilirala u većinsko stanovništvo, i to čak i u periodima kada nikakav osobit pritisak prema takvoj asimilaciji nije postojao.

Bez obzira na to što je motiv očito bio etnički, nećemo se na ovom mjestu zadovoljiti tek konstatacijom kako je riječ o “mržnji” ili “odmazdi”, jer ostajanje u tim kategorijama često vodi daljnjoj mistifikaciji fenomena umjesto njegovom objašnjavanju. Umjesto toga, poslužit ćemo se konceptom *amoralne zajednice* koji je u svojoj nedavnom istraživanju objavljenom u knjizi *Identiteti u ratu: civilne žrtve u komparativnoj perspektivi* politologinja Mila Dragojević (Dragojević, 2019) ponudila kao objašnjenje za nasilje nad civilima u oružanim sukobima u Hrvatskoj.<sup>46</sup> Termin “amoralna zajednica” ima konotacije koje bi mogle navesti na trag da se radi o karakterizaciji etničke skupine, što je vjerojatno i motiv zašto ga je domaći izdavač izostavio iz naslova knjige. No za Dragojević radi se zapravo o zajednici koja je suspendirala svoj uobičajen zazor od nasilja prema susjedima u situaciji “izvanrednog stanja”, odnosno rata. Dragojević, dakle, istražuje koji su uvjeti u kojima “normalni ljudi” prihvaćaju kolektivno nasilje i u osnovi suspendiraju suosjećanje. Pri tome, predmet njezinog interesa je ono nasilje koje nije posljedica izravnog ratnog djelovanja, odnosno vojnih operacija, već se odvija u pozadini, nakon uspostavljanja vojne kontrole. Golema većina primjera na kojima temelji svoju studiju odnosi se na srpske zločine nad Hrvatima na području Hrvatske.

Njezina osnovna teza jest da su “kolektivni zločini, odnosno ciljano nasilje nad civilima u periodima rata činovi koji imaju politički cilj” (Dragojević, 2019: 5). Njihov preduvjet je proces *etnicizacije*, koji pretpostavlja stapanje političkog cilja s etničkim identitetom kako bi se garantirala politička potpora. Time se dramatično smanjuju politički izbori, a identiteti se umjetno pojednostavljaju kako bi se spriječilo “dezertiranje” iz grupe (Dragojević, 2019: 6). Proces etnicizacije podrazumijeva dva mehanizma: isključivanje umjerenih pripadnika vlastite grupe te teritorijalizaciju, odnosno proizvodnju granica. U ovom radu pokušali smo pokazati kako se politički sukob između bivših republika zajedničke federacije u krizi postepeno pretvarao u sukob u kojem političke preferencije ovise o etničkom identitetu. Na primjeru Bjelovara kao studije slučaja možemo pratiti kako je taj proces etnicizacije potpomognut “nasiljem niskog intenziteta” (Dragojević, 2019: 30). Dio miniranja usmjerenih protiv građana hrvatske nacionalnosti evidentno je imao za cilj kažnjavanje “umjerenih”, odnosno discipliniranje unutar grupe. Što se tiče “proizvodnje granica”, Dragojević se na primjerima koje se odnose na Hrvatsku mahom koncentrira

46 Istraživanje se u manjoj mjeri odnosi i na Ugandu i Gvatemalu.

na uspostavljanje barikada. No, čini se da je i proces daljnjeg razgraničenja u pozadini, odnosno pokušaj da se preostali koji ne pripadaju grupi premjeste u njihov teritorij” (zahtjev da se odsele u Srbiju) dio istog fenomena. Nema nikakve sumnje da su i miniranja koja su se odvijala u Kninu ili Vojvodini imala iste motive.

U tom smislu, nasilje nad Srbima u Bjelovaru nije posljedica tek apstraktne “mržnje”, bez obzira na to smatramo li tu mržnju manje ili više (ne) opravdanom reakcijom na srpske zločine nad Hrvatima, kao što se to čini iz perspektive hrvatskog nacionalizma, ili je pak smatramo logičnim nastavkom zločina iz Drugog svjetskog rata, kao što se to čini iz perspektive srpskog nacionalizma. To nasilje je karakteristično za “izvanredna stanja” i posljedica je procesa etnicizacije, koji se može promatrati u vrlo različitim kontekstima, uključujući i one koji s povijesnim nasljeđem hrvatsko-srpskim međuetničkih odnosa nemaju nikakve veze. Nastanak amoralne zajednice, u kojoj se mijenja i sama definicija zločina, a nasilje nad drugima smatra oblikom opravdane samoobrane, u tom je smislu manje dio mentalitetnih konstitucija ili povijesnih nasljeđa, a više političkih strategija kojima se uspostavlja politička, a ne nužno samo vojna kontrola. Stoga se oni razumijevaju kao dio rata, čak i kad očito nisu reakcija na oružanu prijetnju.

Nasilje, također, nije tek individualna, već kolektivna stvar, zato što je njegov cilj da konstituiraju discipliniranu zajednicu u kojoj počinitelji mogu biti sigurni da neće biti kažnjeni jer su njihovi činovi nasilja prihvatljivi u “trenutnim okolnostima” u kojima predstavljaju oblik samoobrane. Teško se oteti dojamu kako je Francova i u manjoj mjeri Zdravkova obrana na sudu računala upravo na nasljeđe tog tipa zajednice. Suočen s mogućom zatvorskom kaznom, Franc djelomično mijenja iskaz i kategorički tvrdi kako je on uvijek bio protiv miniranja i to zato što smatra da bi bilo bolje srpske kuće dati Hrvatima koji su izbjegli iz područja pod kontrolom srpskih paravojnih postrojbi. Franc je, dakle, spreman osuditi uništavanja imovine, ali ne i promijeniti odnos prema vlasnicima te imovine. Naposljetku, ovaj tip obrane oslanjanjem na amoralnu zajednicu bio je barem djelomično uspješan. Obojici je sudjelovanje u obrani zemlje uzeto kao olakotna okolnost, što je zapravo i uobičajena sudska praksa. No u njihovom slučaju, radilo se zapravo o zloupotrebi znanja i eksplozivnog materijala namijenjenog obrani zemlje radi teroriziranja civila i “lojalnih građana”. Samo u “amoralnoj zajednici” takav je čin protiv sigurnosti zemlje moguće prihvatiti kao doprinos njezinoj obrani (Dragojević, 2019: 19).

## / Epilog: U potrazi za pravdom

Ovo istraživanje temelji se primarno na dokumentaciji prikupljenoj radi potrebe sudskih procesa u kojima se tražila odšteta za uništenu imovinu. U tom smislu, ono puno duguje bjelovarskoj udruzi Pravda koja predstavlja interese žrtava ovog nasilja. Udruga osoba oštećenih terorističkim djelovanjima Pravda osnovana je tek 2004., kako bi koncentrirala već postojeće napore žrtava da dobiju pravednu kompenzaciju. Takav tip javnog djelovanja, prema izjavi jedne od žrtava, ranije nije bio moguć, zbog negativnih reakcija prije svega u gradskoj javnosti. Kako bi se one ublažile, za prvog predsjednika izabrana je osoba hrvatske nacionalnosti.<sup>47</sup> Također, udruga je osnovana kako bi se bavila isključivo pitanjem materijalne naknade za žrtve.<sup>48</sup> Drugim riječima, njezin cilj nikada nije bio baviti se pitanjima odgovornosti počinitelja ili struktura koje su eventualno sudjelovale u prikrivanju zločina. Unatoč ograničenim ciljevima, nastojanja Pravde bila su gotovo u pravilu neuspješna.

Vrijeme osnivanja udruge nije, doduše, bilo uvjetovano samo ranijim nepovoljnim društvenim i političkim okolnostima na lokalnoj razini. Do osnivanja je također došlo nakon što je Republika Hrvatska, uz određene vanjskopolitičke pritiske, 2003. donijela Zakon o odgovornosti za štetu nastalu uslijed terorističkih akata i javnih demonstracija. Tim zakonom zapravo je većini žrtava ponovo omogućeno da uopće podnesu zahtjev za odštetu. Broj tih zahtjeva za područje cijele Hrvatske do 2007. godine popeo se na preko 1.100 (Procesuiranje terorističkih akata, 2016: 4). No, njima valja pridružiti i zahtjeve onih koji su slična potraživanja imali i ranije. Naime, kao što smo vidjeli, prvi policijski zapisnici s miniranja kazneno djelo karakteriziraju kao terorizam. Takva kvalifikacija imala je implikacije za žrtve putem Zakona o obaveznim odnosima koji je donesen još u periodu SFRJ, a prenesen uz manje izmjene u zakonodavstvo sada samostalne Republike Hrvatske. Taj zakon, između ostalog, predviđa da su “za štetu nastalu smrću, tjelesnom povredom ili oštećenjem odnosno uništenjem imovine fizičke osobe uslijed akta nasilja ili terora te prilikom javnih demonstracija i manifestacija odgovara društveno-politička zajednica čiji su organi po važećim propisima bili dužni spriječiti

47 Iskaz dan 3. listopada 2020.

48 ASH 3-3-3-3, 6.

takvu štetu”. Ova odredba omogućila je na početku žrtvama da potraže naknadu od države.

No broj slučajeva koji su riješeni pozitivno za žrtve po tom zakonu izrazito je malen (dva poznata slučaja), od kojih nijedan nije sa područja Bjelovara. Daljnja komplikacija nastala je kada je spomenuti zakon, odnosno odredba o obeštećenju, 1996. stavljena izvan snage. To je ujedno značilo i da se svi pravni postupci protiv države za naknadu obustavljaju (Procesuiranje terorističkih akata, 2016: 11). Ova obustava uključivala je, međutim, obavezu države da pitanje naknade posebno regulira novim zakonom. To se međutim nije dogodilo. Tri godine kasnije, uslijed novog međunarodnog poticaja, država se obavezala riješiti pitanje odštete unutar šest mjeseci. To ponovno nije napravljeno do 2003., a i tada je izvršeno zato što je Republika Hrvatska izgubila spor pred Europskim sudom za ljudska prava zbog povrede prava na pravično suđenje. U međuvremenu, u periodu bez zakonske regulacije naknade između 1996. i 2003., država je rutinski odbijala zahtjeve za naknadu prekvalificirajući ranije kazneno djelo iz “terorizma” u “ugrožavanje života i imovine opće opasnom radnjom”.

Sve to, međutim, nije bio kraj pravnog slaloma. Novi zakon iz 2003. predviđao je da se procesi nastave, ali “sukladno odredbama zakona o obnovi”. To je proizvelo konfuziju među institucijama, koje su svoje obaveze tumačile na različite načine, uključujući i sudove koji su se proglašavali “nenadležnima”. Politički kontekst svega ovoga je vjerojatno i nastojanje da Srbi koji su ostali bez kuća uslijed miniranja ne dobiju naknadu pune štete, čime bi “prošli bolje” od Hrvata, ali i drugih Srba, koji su imali pravo na ograničenu obnovu kuća koje su stradale u ratu, ali samo ako nemaju drugu nekretninu u kojoj mogu živjeti. U krajnjoj konzekvenci, sve je rezultiralo time da bjelovarskim žrtvama miniranja nije isplaćena odšteta, kakva se po novim zakonskim rješenjima predviđala samo za one koji su fizički ozlijeđeni. Nakon neuspješnog višedesetljetnog sudovanja, nagomilani sudski troškovi prisilili su više žrtava na prodaju preostale imovine i preseljenje u Srbiju ili treće zemlje punih petnaest godina nakon završetka rata.

Osim materijalne naknade, žrtve bjelovarskih miniranja ostale su zakinute i za “moralnu satisfakciju”, odnosno priznanje svoje nepravedne žrtve. U snimljenom razgovoru s jednom od žrtava 2015. godine bivša premijerka Jadranka Kosor konstatala je kako do takvog priznanja nikada neće doći, s obzirom na karakter rata i zločine koji su počinjeni prema Hrvatima od strane

Srba.<sup>49</sup> Iako točno odražava široko rasprostranjen stav o žrtvama *Drugih* u ovom ratu, na svim stranama, izjava svoju specifičnu logiku ima tek unutar amoralnih zajednica, kakve uglavnom još nisu rasformirane na području bivše Jugoslavije, više od četvrt stoljeća od završetka rata. Prema toj logici, sada davno izvršeno nasilje ostaje opravdano, zato što je nužno bilo samoobrambeno, čak i kad ta “obrana” očito nije bila od stvarne opasnosti, ali bi priznanje tuđih nedužnih žrtava ugrožavalo narativ o karakteru upravo naše zajednice kao jedine žrtve. Grčevito zadržavanje ovih viktimoloških narativa amoralne zajednice proizvodi ozbiljnu štetu žrtvama međuetničkog nasilja, poput žrtava bjelovarskih miniranja, no nemogućnost naših društava da se i nakon tri desetljeća suoče s posljedicama rata sugerira da je šteta i puno šira.

## / Literatura

- Dizdar, Z. 2007. Bjelovarski ustanak od 7. do 10. travnja 1941. *Časopis za suvremenu povijest*, 39 (3): 581—609.
- Dragojević, M. 2019. *Amoral Communities: Collective Crimes in Time of War*. Cornell University Press. Ithaca.
- Dubljević, M. (ur). 2010. *Sjećanja na rat u Pakracu, Lipiku i okolnim mjestima*. Documenta. Zagreb.
- Jović, D. 2017. *Rat i mit: Politika identiteta u suvremenoj Hrvatskoj*. Fraktura. Zaprešić.
- Karaula, Ž. 2007. Slučaj Gudovac 28. travnja 1941. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 39 (1): 163—189.
- Karaula, Ž. 2014. Krizni štab Bjelovar u Domovinskome ratu (1991. — 1992.). *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8: 163—189.
- Kaser, K. 1997. *Slobodan seljak i vojnik: povojačeno društvo (1754 — 1881)*. Naprijed. Zagreb.
- Macut, P. 2013. Julije Makanec kao duhovni odgojitelj Ustaške mladeži, u: Roksandić, D. i Cvijović Javorina, I. (ur). *Intelektualci i Rat 1939. — 1947. Zbornik radova s Desničinih susreta 2012*. FF Press. Zagreb: 147—162.
- Marijan, D. 2014. Bjelovar i Bjelovarsko-bilogorska županija u Domovinskom ratu. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*. 8: 17—44.
- Mašinović, H. 2014. Sudjelovanje i uloga Policijske uprave bjelovarsko-bilogorske u Domovinskom ratu. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*. 8: 133—161.
- Nikolić, K. 2018. Srbija i plan lorda Karingtona na Mirovnoj konferenciji u Hagu 1991. u: Dimitrijević, B. i Jareb, M.

49 Voices of Fear, red. Nebojša Slijepčević, HRT, 2015.



(ur). *Jugoslavija između ujedinjenja i razlaza*. Institut za savremenu istoriju. Beograd: 225—260.

Petrić, H. 2011. Pokušaj rekonstrukcije ukupnog broj stanovnika Varaždinskog generalata i Križevačke županije od kraja 16. do početka 18. stoljeća. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 10(19): 45—57.

Petrić, H., Holjevac, Ž. i Karaula, Ž. 2013. *Povijest Bjelovara: od početaka naseljavanja do kraja Domovinskoga rata*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad. Bjelovar — Zagreb.

Petrić, H. 2014. Predavci – prilog poznavanju podrijetla stanovništva u Varaždinskom generalatu. *Cris: Časopis Povijesnog društva Križevci*, 16(1): 43—55.

Petrić, H. 2019. O Kranjcima u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini od kraja 16. do početka 18. stoljeća: prilog poznavanju slovensko-hrvatskih veza u ranome novom vijeku. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 18(35): 177—189.

*Procesuiranje terorističkih akata počinjenih 90-ih i prava žrtava terorizma*. 2016. Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću. Zagreb.

Roksandić, D. 2008. Dinarski Vlasi/Morlaci od 14. do 16. stoljeća: koliko identiteta? *Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke*, 1(1): 5—19.

Roksandić, D. 2011. Srbi u Hrvatskoj (1989—1991): između lojalnosti, neposlušnosti i pobune, u: Prijčić-Samaržija, S. i Bojanić, P. (ur). *Neposlušnost*. Narodna biblioteka Srbije. Beograd: 87—120.

Schiemann, J.W. 2007. Bizarre Beliefs and Rational Choices: A Behavioral Approach to Analytic Narratives. *The Journal of Politics*, 69(2): 511—524.

Sekula Gibač, J. 2014. Bjelovar u planovima i aktivnostima Srpske demokratske stranke. *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, 8: 205—225.

Šarić, M. 2009. Predmoderne etnije u Lici i Krbavi prema popisu iz 1712./14., u: Holjevac, Ž. (ur). *Identitet Like: korijeni i razvitak*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb — Gospić: 325—384.

Škiljan, F. 2014. *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*. Srpsko narodno vijeće. Zagreb.

Škiljan, F. 2019. Vjerski prijelazi s pravoslavne na rimokatoličku i grkokatoličku vjeroispovijest (prekrštavanja) na području Zagrebačke nadbiskupije između 1941. i 1945., u: Radanović, M. (ur). *Pokatoličavanje Srba u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Srpsko narodno vijeće. Zagreb.

Žunec, O. 2006. *Goli život: Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*. Sv. I. Demetra. Zagreb.

Arhiv Srba Hrvatske, Fond 3.3.3.3 "Pravda  
Bjelovar"

Fond za humanitarno pravo: Suđenja za  
ratne zločine

Documenta: Osobna sjećanja

Hrvatski državni arhiv, Vjesnikova novin-  
ska dokumentacija, HR-HDA-2031 Vjesnik

Documenta: Praćenje ratnih zločina

**NIKOLA VUKOBRATOVIĆ**  
**"Serbs should be intimidated in some way."**  
**The blasting of civilian buildings in Bjelovar**  
**1991 — 1995**

Intensive inter-ethnic violence against civilians is one of the key characteristics of wars conducted on the territory of former Yugoslavia during the 1990s. Besides war crimes committed during military operations, examples of inter-ethnic violence include various forms of treatment of ethnic *Others* in areas not directly affected by war. The author uses the campaign of blasting of civilian objects in and around the town of Bjelovar in Croatia as a case-study. The research is the first historiographical attempt of reconstruction of events in Bjelovar, based on juridical, police and other documents, as well as witness-statements. Applying Mila Dragojević's concept of *amoral community*, the author explains the motives and reasoning behind this type of inter-ethnic violence.

**KEY WORDS:** *amoral communities, War in Croatia, inter-ethnic violence, Serbs of Croatia, Bjelovar*